

Tradícia a jej ochrana v procese projektovania obnovy pamiatok

Jana Gregorová

Abstrakt: V príspevku sa bude prezentovať snaha o záchranu a obnovu pamiatok tradičného staviteľstva, chápaného ako dedičstvo našich predkov, ktorí rešpektovali charakter prostredia a vytvárali tak miesta s jedinečným geniom loci. V súčasnosti sa, žiaľ, tradičný spôsob stavania vytráca a súčasné znalosti často nepostačujú na profesionálnu obnovu týchto hodnotných štruktúr. Je preto nevyhnuté vychovávať špecializovaných odborníkov, ktorí by kontinuálnym úsilím kultúrnu pamäť v oblasti stavania uchovali pre ďalšie generácie.

Príspevok informuje o aktivitách odbornej platformy sústredenej okolo Katedry architektúry na Stavebnej fakulte STU v Bratislave, ktorá pracuje na interdisciplinárnom procese vzdelávania projektantov pre obnovu pamiatok. Nadväzuje na pripravovanú rovnomennú konferenciu usporiadanú kolektívom Katedry architektúry v septembri tohto roku, kde sa poznatky z danej oblasti spropagujú aj odbornej verejnosti.

Kľúčové slová: obnova pamiatok – autenticita – genius loci – interdisciplinarita.

Tradition and its protection in process of monument restoration planning

Abstract: Entry presents endeavor to retrieve and restore traditional civil engineering as a heritage of our ancestors respecting the nature of their surroundings and therefore creating spaces with unique genius loci. As tradition fades and current knowledge is frequently deficient to restore these valuable structures professionally, it is necessary to educate specialised practitioners who with continual effort will preserve cultural memory of civil engineering for the next generations.

The entry tells about activity of monuments care platform located at Department of Architecture at Faculty of Civil Engineering of Slovak University of Technology in Bratislava working on interdisciplinary process of educating practitioners of monument restoration. It refers to the conference with the same name held in September of this year by the department where understanding of the problematics will be discussed by concerned practitioners.

Key words: monument restoration – authenticity – genius loci – interdisciplinarity.

1. ÚVOD

Proces globalizácie núti všetky kultúrne komunity, aby prešli individuálnym procesom sebareflexie a novej interpretácie vlastnej kultúrnej identity. V dôsledku uvedomenia si globálnej ekologickej krízy sa v celosvetovom meradle rieši potreba kultúrnej diverzity. Vytvára sa pojem „kultúrny ostrov“. V súčasnosti, v dobe digitálnych technológií a výraznej zmeny spôsobu života sa pozostatky niekdajších kultúr zachovávajú systematickejšie, s čoraz väčším tlakom na akceptovanie požiadaviek doby. Jednou zo špecifických vlastností, ktoré dané štruktúry ochranou nadobudli, je ich *význam exponátu*. V súvislosti s potrebou uchovania kultúrnej diverzity sa čoraz nástojčivejšie objavuje pojem *identita*. Jej uchovanie je jedným zo základných predpokladov zabezpečenia kultúrnej udržateľnosti. *Systém pamiatkovej starostlivosti* je potom možné považovať za *nástroj kultúrnej udržateľnosti*. Spôsob jej aplikácie pri ochrane a následnej rehabilitácii s ňou spojeného architektonického dedičstva závisí od toho, aký model kultúrneho konceptu jednotlivé kultúrne komunity preferujú. V zmysle kultúrnej udržateľnosti je podstatné, aby sa vlastné kultúrne tradície kontinuálne uchovávali a ostávali súčasťou života danej komunity. V európskom kultúrnom kontexte sa vykryštalizovali tri výrazné koncepty. [1]

Hegemoniálny koncept je založený na pozitívnom základnom postoji k vlastným kultúrnym tradíciám. Spravidla odmieta cudzie kultúrne tradície a hodnoty, a vytvára nástroje zabráňujúce ich prenikaniu a vplyvom. Produkuje dominantné majoritné kultúrne hodnoty a normy, a zároveň potláča prejavy minoritných foriem. Celkové smerovanie sa obracia k homogenizácii kultúrneho života.

Konzervatívny koncept sa sústreďuje na konzerváciu existujúcich foriem kultúrneho života a už vopred odmieta akýkoľvek kultúrny import. Pozitívne sa prejavuje najmä v nepriaznivých obdobiach alebo ekonomicky nevhodných podmienkach, keď by ľahko mohlo dôjsť k ohrozeniu či zániku danej kultúry. Spomalenie až stagnácia kultúrneho rozvoja sa však javí ako negatívum tohto konceptu.

Emancipačný koncept kriticky prehodnocuje vlastné kultúrne tradície a je relatívne otvorený voči vonkajším kultúrnym vplyvom, avšak odôvodnene odmieta také snahy, ktoré by spôsobili deštrukciu existujúcich kultúrnych foriem a znemožnili tak ich reprodukciu. Z hľadiska opätovného využitia kultúry sa tento model javí ako najschopnejší.

V bohatších krajinách západnej Európy s kontinuálne udržiavaným hodnotným pamiatkovým fondom, koordinovanejšími investičnými tlakmi a vyššou kultúrnou úrovňou obyvateľstva sa uplatňuje hegemoniálny a emancipačný model ochrany kultúrnej identity. Na Slovensku je však situácia iná. Výrazný úbytok pamiatkových štruktúr dokumentuje výskum realizovaný v 90. rokoch 20. storočia. Zistilo sa, že veľkosť pamiatkového fondu je v rámci EÚ štvrtá od konca. Aj táto bilancia je pravdepodobne dôvodom, prečo sa na Slovensku uplatňuje konzervatívny model zachovania kultúrnej identity, výrazne presadzovaný práve inštitúciami zabezpečujú-

cimi pamiatkovú ochranu. Naráža tak často na emancipačné snahy vyvolané investičnými tlakmi, o ktorých realizáciu sa snaží aj komunita architektov.

2. POMENOVANIE PROBLÉMU Z HĽADISKA ZACHOVANIA ARCHITEKTONICKÉHO DEDIČSTVA

Ak bolo od vzniku moderny za novátorské považované akceptovanie neadekvátnych investičných tlakov a rôznorodosť názorov na kvalitnú tvorbu jednotlivých architektov (výsledkom čoho bola heterogenita tradičnej štruktúry), tak v súčasnosti je čoraz viac preferovaná tendencia jasne definovaného systému ochrany vymedzených kultúrnych ostrovov (u nás pamiatkovo chránených štruktúr). Hlavným programom architektonickej tvorby v nich by preto malo byť obnovenie ich zaniknutej integrity a návrat homogenity. Takto nastavený proces programovo chráni a adekvátnymi prostriedkami obnovuje „historicitu“. Renomovaní špecialisti sa overenými spôsobmi pokúšajú „zastaviť čas“ a „zvýrazniť vek“ chránených štruktúr. Z hľadiska zachovania identity ide o vedomú snahu navrátiť ju aj v prípade, že z rôznych dôvodov zanikla.

3. POZÍCIE ARCHITEKTA V PROCESE OBNOVY ARCHITEKTONICKÉHO DEDIČSTVA

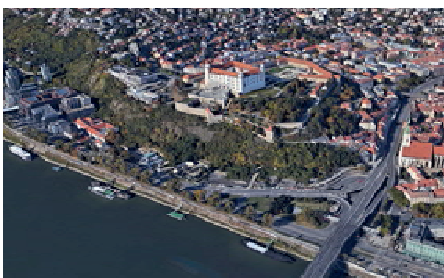
Stály úbytok pamiatok má za následok, že pracovníci inštitúcií zabezpečujúcich pamiatkovú ochranu (PÚ SR, MK SR...) čoraz naliehavejšie požadujú od architektov empatickejšie riešenia rešpektujúce charakter pamiatkovo chránených miest. Predanú činnosť je potrebný architekt so špeciálnym vzdelaním. Prax na Slovensku však špecialistov tohto druhu nevyžaduje. V zmysle zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu sa vyžaduje potreba vykonávania pamiatkových výskumov pri kultúrnych pamiatkach, pamiatkových územiach, archeologických nálezoch a archeologických náleziskách. Výskum môže vykonávať len fyzická osoba s osobitnou odbornou spôsobilosťou v príslušnom odbore na základe osvedčenia vydaného ministerstvom na päť rokov. Príslušné KPÚ s príslušným stavebným úradom zabezpečujú podmienky ochrany architektonického dedičstva, či už zachovaného, alebo v stave ruiny. Samotnej projekčnej činnosti a potreby špecializácie v oblasti obnovy sa však v zákone venuje iba minimálna pozornosť.

Absencia architektov v obci pamiatkarov potom spôsobuje, že regulácia obnovy máva zväčša dielčí charakter, venujúci sa výlučne iba ochrane pamiatkových hodnôt. Ambície regulovať sa týkajú najmä ochrany fyzickej podstaty originálu, menej už kontextu, kde sa originál nachádza.

Absencia pamiatkarov v obci architektov zasa spôsobuje, že dotvorenie chýbajúcich častí pamiatkových štruktúr sa stane výlučne doménou architektov, ktorí kontinuitu tradície buď nepoznajú, alebo ju nechápu ako hodnotu, ktorú treba zachovať či kontinuálne rozvíjať. Pri takomto postoji sa potom programovo vytvárajú aj na plochách stavebných prieluk v pamiatkovo chránených územiach kontrastné novotvary, ktoré pôvodný, kontinuálne vytváraný identický obraz historických miest nenávratne zničia.

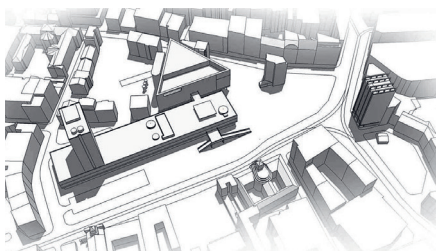

Obr. 1: Strata pôvodného charakteru najidentitickejšieho pohľadu na historické mesto Bratislavy v dôsledku nedostatočnej regulácie novej zástavby v Podhradí.
Zdroj: https://podhradie.fara.sk/o_podhradí/vznik.

Je zrejmé, že extrémne postoje pamiatkarov a architektov danej situácii nepomôžu. Bolo by preto žiaduce, aby sa problém riešil. Úloha architekta má totiž v každej etape obnovy pamiatky svoje špecifické miesto. Komplexnosť profesie sa využíva v predprojektovej, projektovej a realizačnej etape.

Ak pripustíme, že práca so špecifikami pamiatkovo chránenej štruktúry (v prevažujúcej miere tradičného typu) je dlhodobý metodický proces, na ktorom sa v interdisciplinárnej spolupráci podieľajú všetky zúčastnené profesie, tak môžeme z hľadiska navrhovania hovoriť o *metodickom projektovaní*. *Architektonické dedičstvo* je chápané ako *exponát* a zároveň *nositeľ identity*. Preto je legitímne, že sa v tejto súvislosti požaduje, aby sa zaniknuté identické znaky obnovili. Iným spôsobom je potom ťažké navrátiť stratenú historicitu, ktorú spravidla väčšina návštevníkov v našich historických mestách právom očakáva. V rámci takto definovaného projektovania je základným východiskom určenie tzv. *rámцovej metódy pamiatkovej obnovy*, ktorá určí základný charakter nových vstupov do pamiatky. Môže byť *synteticko-rekonštrukčná* (obnovujúca pôvodnú integritu, zachovávajúca pôvodný charakter pamiatky), alebo *analyticko-modernistická* (rešpektujúca inakosť nového zásahu). Na základe metodického navrhovania vznikajú varianty riešení ako výsledok dialógu medzi pamiatkarmi, projektantmi, investormi či inými dotknutými subjektmi. [2]

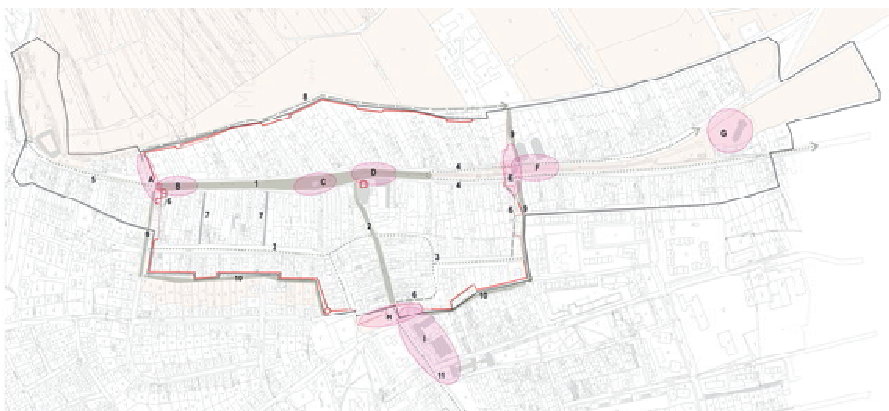
Obr. 2: Strata pôvodnej identity lokality Kamenného námestia v Starom meste Bratislavy v dôsledku modernistickej prestavby. Foto v poradí za sebou zľava doprava: tradičná zástavba kompaktného mesta z 30. rokov 20. storočia, nedokončená funkcionalistická prestavba ešte kompaktného mesta, zničenie pôvodného charakteru zástavby modernistickým solitérom. Zdroj: archív Evy Boreckej.

4. APLIKÁCIA METODICKÉHO PROJEKTOVANIA NA VYBRANÝCH LOKALITÁCH PAMIATKOVEJ ZÓNY V MODRE

Mestám, ktoré z rôznych dôvodov v nedávnej minulosti svoju identitu stratili, je možné na základe dôsledne realizovaných archívnych a iných pamiatkových výskumov vrátiť ich pôvodnú integritu. Rehabilitácia takto narušených miest je veľmi zložitý proces a musí zohľadňovať aj nové požiadavky, ktoré sa v súčasnosti na atraktívnu lokalitu či objekt kladú. Vyžaduje si hneď v začiatku procesu systematickú spoluprácu všetkých zúčastnených zložiek. Ťažiskovou sa javí predprojektová etapa procesu, v rámci ktorej sa na základe výskumov a analýz definuje rámcová metóda obnovy. Pri mestách, kde sa vyžaduje ich obnova do určitého historického stavu, je preferovaná synteticko-rekonštrukčná metóda obnovy.

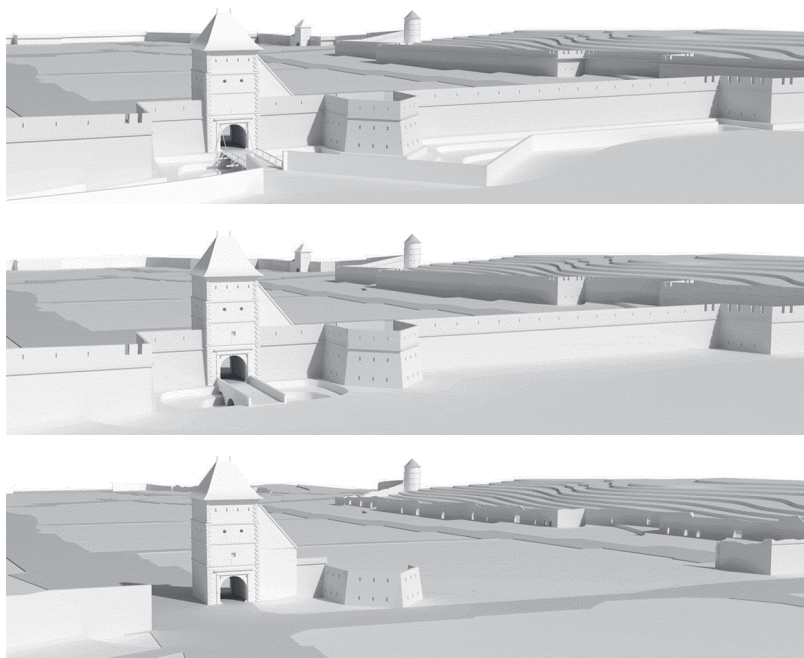
V príspevku je dokumentovaný proces metodického projektovania pri hľadaní rámcovej metódy obnovy vybraných lokalít Pamiatkovej zóny v Modre. Formou predprojektovej prípravy boli variantne riešené identické objekty, areály či verejné priestory, pri ktorých bola jednotne uplatňovaná synteticko-rekonštrukčná metóda obnovy s cieľom návratu historického jadra do podoby z konca 19. storočia. Mesto prešlo viacerými vývojovými etapami, z ktorých najvýraznejšími boli renesančno-baroková etapa (18. storočie), romantická etapa (19. storočie) a súčasná etapa, značne narušená neúdržbou (21. storočie).

Formou regulatívov či architektonických štúdií boli vyhotovené predprojektové dokumentácie objednané Mestom Modra alebo súkromným investorom. Boli spracované regulatívy obnovy mestského opevnenia, návrh rehabilitácie námestia Ľudovíta Štúra a objektu bývalého Štampelovského mlyna, tvoriaceho súčasť vodohospodárskeho systému súvisiaceho s mestskou priekopou.

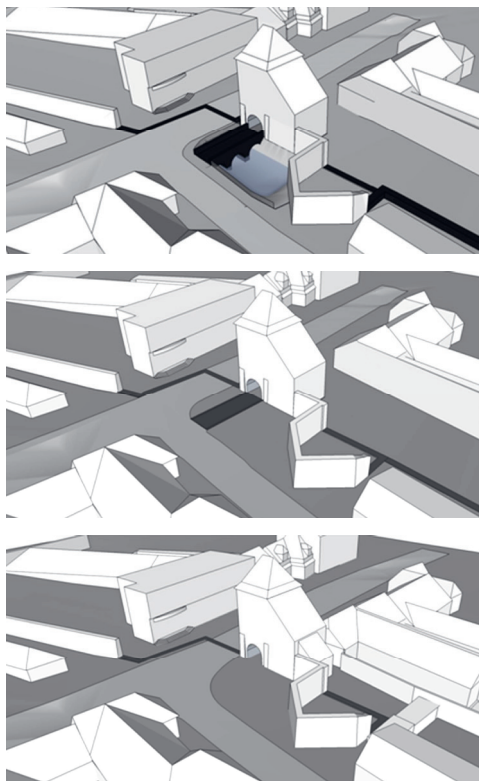
Obr. 3: Konceptia obnovy historického sídla Modry s vyznačením hraníc Pamiatkovej zóny s mestským opevnením. Ružovou farbou sú vyznačené najidentiteľnejšie lokality a objekty mesta. A – lokalita Štampelovského mlyna, B – lokalita jedinej zachovanej brány opevnenia – Horná brána, C – námestie Ľudovíta Štúra. Zdroj: archív autorky, pozri referenciu [4].

Pri návrhu prezentácie mestského opevnenia [3] sa zvýraznila funkcia ruiny opevnenia ako exponátu s akceptovaním priestoru priekopy a náznakom zaniknutých brán z 19. storočia, v ktorom opevnenie stratilo svoju obrannú funkciu a priekopy už boli zasypané.

Obr. 4: Hypotetické rekonštrukcie vývojových etáp mestského opevnenia Modry. Obrázky v poradí za sebou: renesančno-baroková etapa s priekopou; etapa z 19. storočia so zasypanou priekopou, ale ešte funkčným mostom pri Hornej bráne; súčasný stav.

Zdroj: archív autorky, pozri referenciu [3].

Obr. 5: Možné varianty prezentácie mestského opevnenia v súvislosti s Hornou bránou. Obrázky v poradí za sebou: prezentácia analytickej sondy priekopy s mostom a vyznačením pôvodného priebehu zaniknutých hradieb v pôdoryse z renesančno-barokovej etapy, prezentácia názniku mosta a zaniknutého opevnenia z 19. storočia a prezentácia zaniknutého opevnenia v pôdoryse.
Zdroj: archív autorky, pozri referenciu [3].

Pri návrhu obnovy námestia *Ludovíta Štúra* [4] do 19. storočia sa výrazne zohľadňovali požiadavky na eliminovanie negatívnych vplyvov statickej a dynamickej dopravy. Pri riešení funkčného verejného priestoru mesta bolo potrebné sklbiť požiadavky na pamiatkovú obnovu s novým využitím. Z hľadiska obnovy boli navrátené pôvodné prvky drobnej architektúry, zelene, vodných prvkov či historických kandelábrov na pôvodné miesto. Nové požiadavky zohľadňovali potrebu prepojenia námestia s priestorom priekopy opevnenia, v rámci ktorej bola navrhnutá cyklistická doprava. Boli navrhnuté aj nové prvky lavičiek, zastávok autobusov či iných prvkov drobnej architektúry.

Obr. 6: Návrh obnovy Námestia *Ludovíta Štúra*. Obrázky v poradí zľava doprava: stav námestia zo začiatku 20. storočia, návrh obnovy námestia s eliminovaním dopravy a vrátením objektov drobnej architektúry na pôvodné miesto. Zdroj: archív autorky, pozri referenciu [4].

Pri návrhu obnovy bývalého Štampelovského mlyna [5] boli v rámci študentských klauzúrnych prác navrhnuté tri varianty prezentácie mlyna podľa príslušnej stavebnej etapy. Prezentácia barokovo-renesančnej etapy navrhovala obnovu vodného kolesa s náhonom. Bola zohľadnená situácia súčasného terénneho násypu v priestore priekopy. Prezentácia historizujúcej etapy navrhovala obnovu vodnej turbíny a prezentácia súčasnej etapy rešpektovala stav, keď už objekt stratil funkciu mlyna.

Obr. 7: Súčasný stav Štampelovského mlyna – foto a situácia. Zdroj: archív autorky.

Obr. 8: Návrh prezentácie mlyna prezentujúci renesančno-barokový stav objektu s kolesom a náhonom. Obrázky zľava doprava: prezentácia s odstránením sutiny z priestoru bývalej priekopy, prezentácia s ponechaním sutiny v priekope. Zdroj: archív autorky, pozri referenciu [5].

Obr. 9: Návrh prezentácie mlyna. Obrázky zľava doprava: prezentácia objektu z 19. storočia, prezentácia súčasného stavu s korekciou prístavku kolesovne. V oboch prípadoch je sutina v priestore priekopy ponechaná. Zdroj: archív autorky, pozri referenciu [5].

Po konzultácii s relevantnými odbornými inštitúciami bol vybraný variant prezentácie mlyna do stavu z 19. storočia.

Mlyn by mal po obnove slúžiť ako vinotéka s možnosťou prezentácie typických priestorov mlyna pre verejnosť. V súčasnosti sú práce na príprave komplexnej obno-

vy mlyna v štádiu kompletizácie predprojektovej prípravy a dokumentácie pre vyhotovenie realizačného projektu. Sú finančne dotované Ministerstvom kultúry SR v rámci Programu 1. Obnovme si svoj dom, Podprogram 1.1. Obnova kultúrnych pamiatok.

5. ZÁVER

Identita miesta vytvára pocit istoty a spolupatričnosti. Čím viac sa svet stáva podobným, tým silnejšia je túžba po jedinečnosti miesta. Keďže miesto sa vyvíja v čase, kontinuita času a miesta je základným predpokladom pre zachovanie kultúry a tradície. Stefano Boeri vo svojom *Manifeste nového lokalizmu* hovorí, že globalizácia ako nadvláda nadnárodných síl nad historickými miestami viedla paradoxne k väčšiemu dôrazu na vlastné špecifické rysy lokálneho priestoru. Táto skutočnosť je dôvodom, prečo sa názor na spôsob rehabilitácie narušených pamiatkových štruktúr výrazne mení. Ako jedna z požiadaviek kultúrnej udržateľnosti je snaha o ochranu či obnovu identity týchto miest. V prípade, že štruktúry majú narušené alebo zaniknuté identické znaky, je tendencia tieto opätovne obnoviť.

Na zahájenie procesu je potrebné rehabilitovať pôvodné tradičné princípy tvorby. V procese je ťažisková predprojektová príprava, v ktorej sa na základe pamiatkových výskumov definuje rámcová metóda obnovy, ktorá má zásadný význam pri stanovení spôsobu obnovy. Tento špecifický spôsob navrhovania si vyžaduje špecialistov v radoch architektov, ktorí okrem navrhovania v celom procese zohrávajú aj úlohu koordinátora. Takýmto špecialistom treba zabezpečiť adekvátne vzdelanie. V blízkej budúcnosti sa počíta so zahájením postgraduálnej výučby pre interdisciplinaritu pri obnove pamiatok, ktorá sa stane súčasťou aktivít pripravovanej Katedry UNESCO pre Obnovu architektonického dedičstva. Špecializovaná výučba Katedry UNESCO by mala byť zabezpečovaná v rámci Slovenskej technickej univerzity Katedrou architektúry v spolupráci s Fakultou architektúry v Bratislave.

Poznámka:

V tomto roku Katedra architektúry SvF STU usporiadala v rámci aktivít DEKD pod mottom Minulosť vzdeláva odbornú konferenciu s názvom Tradícia a jej ochrana v procese projektovania obnovy pamiatok. Cieľom konferencie bolo prezentovanie doterajších výsledkov získaných v rámci tvoriacej sa odbornej platformy na Slovensku, zameranej na interdisciplinárnu obnovu pamiatok. Platforma vzniká na základe požiadaviek Memoranda MK SR – Memorandum o obnove a manažovaní významných národných kultúrnych pamiatok vo vlastníctve Slovenskej republiky (2019) a pripravovaného projektu Katedry UNESCO pre obnovu architektonického dedičstva (Interdisciplinárny prístup pri obnove architektonického dedičstva – nástroj kultúrnej udržateľnosti). Aktivita je podporená aj Slovenskou komorou stavebných inžinierov.

6. BIBLIOGRAFICKÉ ODKAZY A CITÁCIE

- [1] GAŽOVÁ, Viera: Úvod do kulturológie. In: *Acta culturologia*, zv. 17. Bratislava: Katedra kulturológie, FFUK v Bratislave, 2009. ISBN 80-7121-315-4.
- [2] GREGOROVÁ, Jana a kol.: *Prezentácia architektonického dedičstva*. Bratislava: Vydavateľstvo STU Bratislava, 2003. ISBN 80-227-1837-8.
- [3] GREGOROVÁ, J. – KOHÚT, V. – STANÍK, I. a kol.: *Vypracovanie predprojektovej prípravy pre začatie obnovy NKP mestského opevnenia Modry*. Modra, 2013.
- [4] GREGOROVÁ, J. – GREGOR, P. – PETRÁŠOVÁ, S.: *Predprojektová príprava rehabilitácie námestia Ludovíta Štúra s príľahlými priestormi v PZ Modra*. Architektonicko-urbanistická štúdia (G+G Projekt, Obnova pamiatok, s. r. o.), 2014.
- [5] Študenti Katedry architektúry na SvF STU Bratislava. Klauzúrne práce pre vyhotovenie predprojektovej prípravy obnovy Štampelovského mlyna v PZ Modra v rámci predmetu Obnova pamiatok, 2018.

Doc. Ing. arch. Jana Gregorová, PhD.

Katedra architektúry, Stavebná fakulta STU Bratislava

Radlinského 11, 810 05 Bratislava

jana.gregorova@stuba.sk

V prístupe docentky Jany Gregorovej a ďalších pedagógov Katedry architektúry je pre nás dôležité prirodzené zapájanie mladých ľudí do problematiky kultúrnej identity s ohľadom na dôležitosť zachovania tradície v zmysle kultúrnej udržateľnosti. To, že mladí ľudia majú už počas štúdií možnosť v rámci svojej klauzúrnej práce vypracovať návrh rekonštrukcie stavby s rešpektom k obdobiu jej vzniku a pôvodnému účelu, dáva študentom šancu byť súčasťou nachádzania a tvorby kultúrnej identity. Ide o veľmi dôležitý moment v budovaní kultúrnej identifikácie s miestom, kde sú ich korene, ako aj v pochopení významu zachovania minulého pre budúcnosť ďalších generácií.